

Dragana Pešić
Univerzitet u Nišu,
Filozofski fakultet

TOLSTOJ O CIVILIZACIJI, PROGRESU I (NE)BLAGOSTANJU LJUDI

Apstrakt: U radu se ukazuje na promišljanja, stavove i delanje, slavnog ruskog pisca, ali i velikog kritičara društva, Lava Nikolajeviča Tolstoja. Bogati aristokrat, oseća nemir zbog nepravde koja se dešava u svetu oko njega. On ne može podneti svoj privilegovani položaj, te kroz unutrašnju borbu misli, traga za pravdom za jednostavan radan narod. Rad počinje prikazom Tolstojeve pripovetke „Lucern“, u kojoj je on iskazao prva zrna sumnje u blagodat civilizacije. U drugom delu rada, predstavljena je Tolstojeva borba između oprečnih načela – moralnog samousavršavanja i vere u progres. Prisustvo pogubljenja u Parizu, i smrt njegovog brata Nikolaja, dva su ključna događaja koja su uticala da on promeni svoj odnos prema sujuverju progressa. Treći deo upućuje na Tolstojevu javnu borbu protiv progressa kroz obrazovanje. Tragajući za adekvatnim obrazovanjem za seosku decu, propovedao je reformu školstva i došao do potpunog odricanja progressa. U završnom delu rada ukazuje se na Tolstojeve zaključne stavove o tekovinama civilizacije i progressa. Njegovo poricanje zasnovano je na uverenju da progres i civilizacija koriste jedino privilegovanoj manjini, dok običan narod od toga nema nikakve koristi.

Ključne reči: civilizacija, progres, borba, narod, blagostanje

Uvod

Sumnja u blagodat civilizacije i progresa veoma je karakteristična za rusku misao. Veliki ruski pisci (Gogolj, Tolstoj, Dostojevski) osećali su konflikt između savršene kulture i savršenog života i ustajali protiv laži civilizacije. Lav Nikolajevič Tolstoj (*Лев Николаевич Толстой*), genijalni svetski pisac, ali i veliki kritičar društva, socijalni i moralni reformator, bio je uveren da u temelju civilizacije leži nepravda. Već u šesnaestoj godini pokazao je veliko interesovanje za francuskog filozofa Žan Žak Rusoa (Jean-Jacques Rousseau). Od njega je prihvatio tvrdnju da su ljudi prvobitno bili dobri ali su se kasnije, sa razvojem civilizacije iskvarili. Tako on, još vrlo rano, pod uticajem Rusoa, u civilizaciji osećao nešto veštačko i lažno, te zahteva povratak prirodi. Međutim, njegove poglede na civilizaciju, umnogome su izoštrila putovanja u inostranstvo. U centrima Zapadne kulture, nije se mogao oteti kritičkom stavu prema razornom uticaju civilizacije. Uvideo je bogatstvo izabranih, na jednoj strani, i sirotinju koju je ono donelo, na drugoj strani. Od njegovog istančanog kritičkog dara nije se mogla sakriti nijedna mračna strana tadašnjeg društva. Milan Ranković u knjizi *Slavni ruski pisci* piše da Tolstoj kritikujući društvo obuhvata kako moralno-religijsku, tako i socijalno-ekonomsku sferu. Pritom, veoma je značajno da on te dve sfere ne deli. Njegova viđenja i rešenja objedinjuju ove komponente društvenog života. U kritici socio-ekonomske sfere, on je krenuo od društvenih nejednakosti (Ranković, 2009: 15 – 16).

Treba istaći, da je Tolstoj istinski prezreo društvenu nepravdu i borio se protiv nje, i pored toga što je od rođenja živeo u sredini bogatih. Njegova borba odlikuje se dubokim rascepom između njegovih etičkih ideala i njegovog povlašćenog položaja. Celog života, on je ulagao herojski napor da se otme životu koju mu nameće njegova pozicija i da se stavi iznad nje.

Protest protiv laži civilizacije

Protest protiv civilizacije Zapada, Tolstoj započinje u svojoj pripovetci Lucern. Ova pripovetka odnosi se na njegovo prvo putovanje u inostranstvo, odnosno na 1857. godinu. Tolstoj pušta mladog kneza Nehuljdova da procenjuje u kojoj je meri evropska civilizacija zasnovana na lažima, pošto se u njoj prividno poštuju vrednosti slobode, jednakosti, pravde, dok zapravo caruju koristoljublje i taština, a sve nade se polažu u „razumne zakone“. Boraveći u najluksuznijem hotelu „Švajcerhof“ u Lucernu, knez Nehljudov beleži svoje doživljaje. Većinu gostiju ovog hotela činili su najbogatiji ljudi, uglavnom Englezi. Knez odmah uočava da su svi oni u „prvorazrednim i lepo sašivenim odelima“, gospoda sa blistavo belim okovratnicima, dame sa šeširima, u prelepim suknjama. Međutim, nešto kasnije zapaža da taj imućni civilizovani evropski svet čak i za hotelskim luksuznim ručkom nema potrebe da komunicira. „Glavne oznake zajedničke trpeze bile su stroga, zakonom osveštana pristojnost, nedruželjubivost, koja se nije zasnivala na gordosti već na odsustvu potrebe za zbližavanjem, i šturo zadovoljstvo u udobnom i prijatnom podmirivanju svojih potreba“ (Tolstoj, 1981: 9). Svi ti ljudi pokazuju samo svest o svom blagostanju. Njih ne interesuje ono što ih okružuje, osim ako se ne odnosi neposredno na njihovu ličnost. Oni su kao „zamrli ljudi“ koji su se, na užas mladog kneza, odrekli, jednog od najlepših zadovoljstva života – da uživaju jedan u drugome, da uživaju u čoveku. Pored ovog i mnogobrojnih opažanja kneza Nehuljdova, upliće se i priča o uličnom pevaču. „Omaleri čovečuljak“ stajao je pred hotelom i satima pevao. Pesme su bile tako lepe i tako potresne da su, prema knezu, morale delovati čak i na bezosećajne ljude. U knezu su probudile potrebu za ljubavlju, obilje nade i bezrazložnu radost života. Mladi knez je uveren da isto osećaju i mnogobrojni posmatrači ispred hotela, sve „nagizdana gospoda“. Međutim, gomila bogatih ljudi ponaša se potpuno neočekivano. Oni su slušali pevača, ali su odbili da ga nagrade, nijedan mu nije pružio novčić. Mnogi su mu okrenuli leđa i počeli su da mu se smeju, rugaju. U Zapisima kneza Nehuljdova uočljivo je da ga je ovaj događaj duboko uznemirio: „ Osetio sam bol, gorčinu, i što je najvažnije, stideo sam se

zbog malog čoveka, zbog gomile, zbog sebe“ (Tolstoj, 1981: 18)Ovo je, prema njemu, događaj koji istoričari moraju zapisati zlatnim, nezaboravnim slovima. Taj događaj je važniji i ozbiljniji od onoga što se piše u novinama i istorijama. On ne spada u istoriju ljudskih postupaka, već u istoriju progressa i civilizacije. Nehuljdov pita „Kako to da vi, deca slobodnog, humanog naroda, vi, hrišćani, prosto ljudi – na pravo uživanje koje vam je pružio nesrećni prosjak odgovarate ravnodušnošću i podsmehom?“ (Tolstoj, 1981: 31) ...“Kako je ovako nešto, što se ne mi moglo moglo desiti ni u jednom selu, moguće ovde gde su civilizacija, sloboda i jednakost dovedeni do najvišeg stepena?“ (Tolstoj, 1981: 32) ...“I zar je to ona jednakost radi koje je bilo proliveno toliko nevine krvi i izvršeno toliko zločina? Zar narodi, kao deca, mogu biti srećni od samog odjeka reči jednakost?“ (Tolstoj 1981: 33). On dalje s gorčinom konstatuje da ubrzani razvoj civilizacije guši u ljudima iskonske potrebe za dobrim u čovekovoј prirodi. Tako se izvlači tema o sudbini umetnosti u evropskoј civilizaciji, pa i o sudbini cele te istorijske formacije. Prema Tolstojevom mladom knezu, život se ne može podvrgnuti zakonu ni hiljaditim delom, i otud su ljudi evropske civilizacije smeteni i izobličeni životom i prividnim znanjem. Oni se rugaju onom što im je jedino instiktivno neophodno: umetnosti, duhovnoj bliskosti, ljubavi, a traže tek ono što im zapravo donosi nesreću. To proizvodi ravnodušnost, otuđenost, surovu bezdušnost. To su misli Tolstojevog junaka, veoma nalik njegovim, to su stvarna zapažanja pomalo zbunjenog ruskog plemića na Zapadu. U ovoj pripovesti, koja se vezuje za Tolstojev prvi odlazak u inostranstvo nalazimo prve note kritike savremene civilizacije i težnju ka ostvarenju Rusoovog ideala svega „prirodnog“. „Ovo suprotstavljanje prirodnog i slobodnog života veštačkim, ograničavajućem i lažnom, kakav sa sobom nosi civilizacija, bilo je vrlo duboko kod Tolstoja i sa izvesnim modifikacijama trajalo je do kraja njegovog života“ (Zenjkovski, 1995: 154).

Od vere u moralno samousavršavanje do vere u progres

U svom delu „Ispovesti“ Tolstoj piše da mu problemi i ideali civilizacije nisu bili strani. On se čitavog života borio sa načelima civilizacije koja su živela u njemu samom. Njegova borba je borba suprotnih načela, s jedne strane prirodnog, slobodnog, unutrašnjeg, potpunog života, a na drugoj strani veštačkog, lažnog, ograničavajućeg, spolja uslovljenog, nepotpunog života, okrenutog državi i civilizaciji. Zenjkovski piše da je za Tolstoja najteži bio prvi korak – borba sa verom u progres, dok su kasnije etape borbe – borba protiv socijalne, političke i religijske laži savremenog života bile za njega mnogo lakše (Zenjkovski, 1995: 154).

Tolstoj je kršten i vaspitavan u pravoslavnoj veri. U „Ispovestima“ on piše da je filozofska dela počeo da čita u petnaestoj godini, u šesnaestoj je prestao da čita molitvu, da ide u crkvu i da posti, a u osamnaestoj više nije verovao ni u šta od svega čemu su ga učili. On je primetio da vera ne učestvuje u životu, odnosno da ljudi ne žive po njenim načelima pa je lako odbacio verovanja usađena u detinjstvu. Međutim, on je ipak u nešto verovao. Ostala mu je njegova vera u usavršavanje. U čemu se sastojalo to usavršavanje ni sam nije mogao tačno reći. Trudio se da se umno usavrši, da usavrši svoju volju, usavršavao se i fizički, jačajući snagu i veštinu svakakvim vežbama i raznim lišavanjima. Sve je to smatrao usavršavanjem, ali, osnov svega bilo je moralno usavršavanje. Međutim, ono se ubrzo zamenilo usavršavanjem uopšte, to jest željom da bude bolji ne pred samim sobom ili pred bogom, već željom da bude bolji pred drugim ljudima. Ubrzo i tu težnju zamenjuje druga – da bude jači od drugih ljudi, to jest slavniji, važniji, bogatiji. Strasti su ubrzo prevladale: kako je sam priznao, vodio je razuzdan život, prožet željom za književnom slavom i pomodnim verovanjem u „progres“. Možemo reći da je samo pokušao da smisao života pronade u žudnji za raznovrsnim iskustvima koja je progres nudio, jer on piše da u to vreme nije bio zadovoljan načinom na koji je vodio život. On je svom svojom dušom želeo da bude dobar, ali je bio mlad, imao je svojih strasti, a bio je sam, potpuno sam, kad je tražio dobro. Svaki put kad je pokušavao da iskaže ono što je sačinjavalo njegove

najiskrenije želje – to da hoće da bude dobar moralno, nailazio je na prezir i podsmeh, a kada se odavao prljavim strastima, hvalili su ga i podsticali. U svojim delima, radio je isto što i u životu. Da bi stekao slavu i novac, u pisanju je skrivao one njegove težnje ka dobru i svi su ga cenili. U dvadeset šestoj godini došao je u Petrograd i sprijateljio se sa piscima. On priznaje, da se nije ni okrenuo, a već su ga staleški književnički pogledi na život ljudi s kojima se sprijateljio osvojili i potpuno izbrisali sve njegove ranije pokušaje da postane bolji. Prihvatio je teoriju koja ga je opravdavala u njegovoj razuzdanosti, a po kojoj život teče uopšte razvijajući se, i da u tom razvoju glavni udeo imaju „misleći“ ljudi kao što je on – umetnici i pesnici. Taj udeo, odnosno njihov poziv je da uče ostale iako i oni sami ne znaju čemu. To uostalom, po teoriji nije ni potrebno znati, jer umetnik i pesnik i nesvesno uče druge. Tako je živio još šest godina, predavajući se tom bezumlju. U tom periodu je oputovao u inostranstvo. Tamo je druženjem s naprednim i obrazovanim evropskim ljudima njegova vera u usavršavanje uopšte postajala sve čvršća, jer je tu istu veru nalazio i kod njih. U „Ispovestima“ on piše: „Svi smo mi tada bili uvereni da treba da govorimo i govorimo, pišemo i štampano što je moguće brže, što je moguće više, i da je sve to potrebno za dobro čovečanstva... Sve je to bilo strahovito čudno, ali danas mi je jasno. Naše najiskrenije i pravo ubeđenje bilo je to što smo hteli da dobijemo što više novca i slave. Da bismo postigli taj cilj, mi ništa drugo nismo ni umeli da radimo sem da pišemo knjižice i novine. To smo i radili. Ali da bismo radili tako nekoristan posao, a ostali ubeđeni da smo veoma značajni ljudi, bila nam je potrebna još neka ideja koja bi opravdavala naš posao. I mi smo izmislili ovo: sve što postoji, razumno je. Sve što postoji, razvija se. Sve se razvija putem prosvećivanja. Prosvećenost se meri širenjem knjiga i novina. A nama plaćaju i poštuju nas zbog toga što pišemo knjige i novine. I zato smo mi najkorisniji i najbolji ljudi“ (Tolstoj, 1969a: 61 – 62). Tolstojeva vera dobila je onu uobičajenu formu kao kod većine obrazovanih ljudi njegovog vremena. Ta vera nazivala se „progres“. Kako dalje piše: „Tada mi se činilo da se tom rečju izražava nešto. Tada još nisam shvatio da sam kao i svaki živi čovek mučen pitanjima kako da živim bolje, i odgovarajući: živeti u skladu sa progresom – govorio upravo ono isto što govori čovek kad,

nošen u čamcu vetrom i talasima, na glavno i za njega jedino pitanje: „Na koju ću stranu?“ – kaže, ne odgovarajući na pitanje: „Pa nekud će nas valjda odneti“ (Tolstoj, 1969a: 62 – 63).

Dva događaja iz njegovog života učinila su da posumnja da je vera u progres dovoljna da bude vodič u životu. Prisustvo pogubljenja u Parizu, 1857. godine., na njega je ostavilo težak utisak: “Kad sam video kako se glava odvojila od tela, a ono, zasebno, lupilo o daske, shvatio sam - ne umom, već svim svojim bićem, da nikakve teorije o razumnosti svega postojećeg i o progresu ne mogu opravdati taj postupak“ (Tolstoj, 1969a : 63). Drugi momenat koji je izazvao nestabilnost njegove vere u progres, jeste smrt njegovog brata Nikolaja, 1860. godine. Teško pogođen ovom nesrećom, Tolstoj je uvideo da je njegov brat Nikolaj umro u velikim mukama i ne shvatajući zašto je živio, a još manje shvatajući zašto umire. Nikakve teorije nisu mogle odgovoriti na ta pitanja. Ovim događajima, Tolstojeva borba se pojačavala a udaljavanje od civilizacije sve je više dolazilo do izražaja. Međutim, kako sam priznaje, on je nastavljao da živi ispovedajući samu veru u progres: „Sve se razvija, i ja se razvijam, a zašto se ja razvijam zajedno sa svima, to će se videti“ (Tolstoj, 1969a: 63). Tako je Tolstoj formulisao svoju veru. Ipak, možemo reći da se tada u njegovoj duši nešto rušilo i menjalo.

Borba protiv progressa kroz obrazovanje

U vremenu kada se po celoj Rusiji počelo pisati i raditi jedino na narodnom prosvetivanju, Tolstoj je išao za potrebama naroda te je putovao u Nemačku, potom u Francusku i Englesku, gde je pažljivo posmatrao škole i upoznao se sa pedagoškim teorijama. Vrativši se, osnovao je školu za seosku decu u Jasnoj Poljani, u mestu svog rođenja. U njemu je tada počela da se gasi vera u istinu progressa: „Tamo sam takođe radio u ime progressa, ali sam već imao kritički odnos prema progresu. Govorio sam sebi da je progres nepravilan u nekim svojim pojavama, i da se prema tim jednostavnim ljudima, seljačkoj deci, treba ponašati potpuno slobodno i predlagati im da izaberu onaj put progressa koji bi oni hteli“ (Tolstoj, 1969a: 63–64). On nije mogao tačno odgovoriti čemu treba učiti decu. Nije mogao da poučava druge onome

što je neophodno, jer ni sam nije znao šta je neophodno. Posle godine dana provedene na radu u školi, ponovo je otputovao u inostranstvo kako bi pokušao da nađe rešenje. Nastojao je da se upozna sa obrazovnim sistemom, interesujući se za rad narodnih škola, za teorije i metode obrazovanja. Na kraju je ipak shvatio, da je tamošnje uređenje za Rusiju bez ikakvog značaja, jer se u njoj ne može primeniti. Došao je do uverenja, da je u radu na narodnoj prosveti u Rusiji potrebno ići potpuno samostalnim putem. Smatrao je da obrazovanje treba da se osnuje na ogledu i da taj metod treba priznati kao najbolji, jer seljačka deca jedino tim putem mogu doći do potrebnih znanja za život. Zato u njegovoj školi nije bilo discipline niti kakve posebne metode. Prema njegovom mišljenju, u predavanju kao i u odnosima učitelja i učenika sve mora biti individualno. Propovedajući reformu školstva, izgledalo je kao da on time staje na čelo tadašnjih reformatora. U samoj stvari on dolazi do potpunog odricanja progressa, napuštajući i one ideje koje je pre toga imao. Poseban i odlučujući značaj za Tolstoja ovde su imali interesi naroda. Tolstoj prihvata narodni pogled na svet – njegovo gledanje na zemlju, rad. Rusoizam, veoma rano prisutan u njegovoj duši, dobija sada nov izraz, povezuje se sa konkretnim narodnim životom i odatle se rađa duboka težnja ka sjedinjenju, stapanju s narodom i odricanju od celokupne „gospodske“ kulture. „Ovde se stvaraju osnove za novu kritiku civilizacije, kojoj se ne suprotstavlja tzv. „prirodni“ život, već život naroda“ (Zenjkovski, 1995: 156).

Tako je Tolstoj, svoju borbu protiv progressa, javno započeo na području obrazovanja iznoseći svoja shvatanja u članku „O narodnom obrazovanju“, 1862. godine. Ovaj članak izazvao je brojne kritike pedagoga i publicista. Kritike su se među ostalim odnosile na to što on nije priznavao pravo viših klasa da se mešaju u narodno obrazovanje, što nije smatrao da savremene škole više odgovaraju potrebama vremena nego srednjovekovne, što je zahtevao potpunu slobodu vaspitanja koja je po kritičarima potpuno štetna i nemoguća. Tolstoj je na sve to odgovorio člankom iz 1862/63 godine, pod nazivom „Progres i definicija obrazovanja“. U ovom članku ističe da oni koji ga kritikuju u potpunosti prihvataju istorijski pogled na svet koji daje kriterijum u obrazovanju da se uči u skladu sa potrebama vremena. Ovaj kriterijum, prema Tolstoju

nema nikakvog smisla i on se pita: „Kakve su te potrebe?, Ko ih određuje?, Gde se one izražavaju?“ (Tolstoj, 1969b: 13). Osnovni uzrok neslaganja onih koji ga kritikuju i njega samog, vidi u tome što oni veruju u progres a on te vere nema. Tolstoj piše: „Ljudi sa istorijskim pogledom na svet misle da je apstraktno mišljenje, neplodno ukoliko je suprotno istorijskim uslovima, to jest, prosto rečeno, vladajućim shvatanjima, da je to mišljenje štetno jer je otkriven opšti zakon po kome se čovečanstvo kreće napred i bez učešća misli, suprotne vladajućim shvatanjima. Taj tobožnji zakon čovečanstva nazvali su progres“ (Tolstoj, 1969b: 15). Dalje objašnjava da po ideji o progresu promene u prošlosti su promene unazad, a buduće promene su promene napred. Pristalice progressa, stvaraju nedokazan stav o tome da se čovečanstvo ranije koristilo manjim blagostanjem, i što dalje u prošlost sve manjim, a što više unapred sve većim. Tako zaključuju da neka ljudska delatnost može dovesti do blagostanja samo ukoliko se deluje u skladu sa istorijskim uslovima. Prema njihovom mišljenju, svako istorijsko delovanje dovodi do povećanja opšteg blagostanja. Tolstoj ističe da je takav zaključak neispravan zato što stav o stalnom usavršavanju čovečanstva na liniji progressa ničim nije potvrđen. Prema njemu, nema opšteg zakona o progresu čovečanstva, jer postoje istočni narodi, koji su stalno na jednom istom stepenu kulture i ne kreću se unapred. Zaključuje da je opšti večni zakon zapisan u duši svakog čoveka, to je zakon samousavršavanja.

Progres i (ne)blagostanje ljudi

Tolstoj ne priznaje da progres vodi blagostanju ljudi. Priznao bi, kako navodi, samo onda kada bi i sav narod koji potpada pod dejstvo progressa priznao to dejstvo kao dobro i korisno, i onda kada bude dokazano da progres vodi usavršavanju svih strana ljudskog života, ili pak, kada bi uzeto u celini, među posledicama njegovog dejstva preovladavale dobre i korisne strane nad štetnim i rđavim. Međutim, prema Tolstoju, stvarnost pokazuje drugačije. Narod, tj. narodna masa, 9/10 svih ljudi, koji se tobože nalazi u procesu progressa neprijateljski se odnosi prema njemu, ne priznaje ga, i odlučno i svesno dokazuje njegovu

štetnost po sebe. Drugo, čovek koji se nepristrasno odnosi prema svim stranama života čovečanstva doći će uvek do toga da se progres jedne strane plaća regresom druge strane života. Zaključuje, da jedan mali deo ljudi takozvane elite veruje u progres i da je za njih on blagodet, dok za veći deo ljudi – takozvani narod progres je zlo. Interesi povlašćenog dela društva i naroda uvek su bili oprečni. Progres je utoliko korisniji za „elitu“ ukoliko je nekorisniji za narod. Tolstoj napušta razmišljanja o Evropi, i prelazi na svoju zemlju, na Rusiju koju odlično poznaje. U njoj, oni koji veruju u progres jesu vlada, plemstvo, trgovci i činovništvo – neradne klase. Oni koji ne veruju i njegovi neprijatelji su: zanatlije, fabrički radnici, seljaci-zemljoradnici i seljaci-radnici, ljudi koji se bave neposrednim fizičkim radom – radne klase. Tolstoj dolazi do zaključka da što čovek više radi, on je i veći konzervativac, što manje radi, on je veći progresist. Dalje, on razmatra proslavljene pojave kao što su štamparija, para i elektrika u odnosu na korisnost i nekorisnost progressa za „elite“ i narod. Tvrdi da svi ovi, kao i mnogi drugi kulturni pronalasci, koriste jedino privilegovanoj manjini. Narod, prema njemu, od toga nema nikakve koristi. Sve misli koje se putem električnog telegrafa prenose samo su misli o tome kako bi se narod eksploataisao. Bilo koji ruski mužik nikada nije poslao nijednu depešu. „Sve depeše koje preleću iznad njegove glave ne mogu ni za trunčicu doprineti njegovom blagostanju, jer sve što mu je potrebno on ima sa svoje njive, iz svoje šume i podjednako je ravnodušan i prema jevtinoći ili skupoći pamuka ili šećera, i prema svrgnuću kralja Otona, i prema govorima Napoleona...Sve ove misli koje brzinom munje obleću svemir ne povećavaju plodnost njegove njive, ne smanjuju stražu u plemićkim i državnim šumama, ne doprinose jačanju radne snage u njegovoj porodici, ne daju mu još jednog radnika“ (Tolstoj, 1969b: 23). Tolstoj ne osporava da pripadnicima povlašćenih slojeva telegrafске žice donose ogromne koristi, on se samo trudi da dokaže da ne treba smatrati niti uveravati druge kako je ono što je za jedne korisno ujedno blagodet za ceo svet. U tu kategoriju svrstava i štampu, pismenost, obrazovanje, književnost i navodi da su sve to praznoverja religije progressa. Širenje listova, knjiga, razvoj štampe neosporno je bilo povoljno za pisce, urednike, izdavače. Na taj način su ogromne sume narodnog novca prešle posrednim putem u

ruke tih ljudi. Razna dela i listovi, nisu poznata a ni potrebna narodu i ne donose mu nikakve koristi. „ Ni sejati, ni praviti kvas, ni pleti opanke od like, ni graditi brvnaru, ni pevati pesme, čak ni moliti se narod ne uči niti se naučio iz knjiga“ (Tolstoj, 1969b: 25). Zatim navodi, kako je svima poznato da je jednaka podela zemlje među građanima nesumljivo dobra stvar a da niko, sem ljudi koje smatraju ludima, ne govori u štampi o tome. Upravo bi bila stvar progressa štampe da objasni potrebu i korisnost takve podele, a ni u Rusiji, ni u Engleskoj, ni u celoj Evropi niko ništa ne piše o tome. Tolstoj zaključuje, da je progres štampe monopol određene društvene klase, one koja pod rečju progres podrazumeva svoju ličnu korist. Isto je i sa pojavom pare u prevoznim sredstvima. On vidi mužika koji nema potrebe za brzim putovanjem i kome takva putovanja ne donose blagostanje. Sve svoje potrebe on zadovoljava sopstvenim radom i počev od hrane i odeće, sve sam proizvodi. Sve što mu je potrebno i što u njegovim očima predstavlja bogatstvo i poboljšanje stanja, on dobija svojim radom na svojoj zemlji. Tolstoj primećuje da za Rusiju, tj. za najveću masu ruskog naroda, visina nadnice ne samo što nije merilo blagostanja i bogatstva nego i sama pojava nadnice pokazuje pad narodnog blagostanja. Po shvatanju ruskog naroda, povećanje blagostanja sastoji se u jednakoj podeli zemlje i poboljšanju njenog kvaliteta, u povećanju stočnog fonda, u povećanju količine žita, u povećanju radne snage, u povećanju šuma i pašnjaka, u smanjenju gradskih sablazni. Prema Tolstoj, nijedno od ovih dobara ne donose železnice seljaku. Naprotiv, one povećavaju poroke, uništavaju šume, odvlače radnike, uništavaju konjarstvo. On dalje piše o tome kako progresisti kažu da su železnicama nezadovoljni „mužici-zemljoradnici koji provode svoj život na drvenim ležajima, seljaci koji sami pletu opanke i tkaju sebi košulje, koji po suncu i petlovima doznaju koje je doba, koji jedanput u dve nedelje presvače svoje vašljive košulje, i nemaju drugih potreba osim konjskog rada, spavanja, jela i pijančenja“ (Tolstoj, 1969b: 30). To po progresistima, nisu ljudi već životinje. Tolstoj smatra da oni nisu u pravu i da su ovi ljudi koje nazivaju divljacima, i čitava pokolenja tih divljaka, isto tako ljudi i isto ono čovečanstvo kao i pokolenja barona, bankara, profesora itd. Njegovo lično ubeđenje je da u pokolenjima radnika i seljaka ima više svesti o

istini i dobru nego u pokoljenjima ovih povlašćenih slojeva. Smatra da je dužan da stane na stranu naroda na osnovu toga što: prvo, naroda ima više nego višeg plemićkog sloja pa se zbog toga mora pretpostaviti da je veći deo istine na strani naroda; drugo i glavno, što bi narod bez društva progresista mogao da živi i zadovoljava svoje ljudske potrebe dok progresisti ne bi mogli da postoje bez naroda. Tolstoj ovim shvatanjima, izraženim u svojim pedagoškim člancima, pokazuje oštru borbu protiv „sujeverja progressa“. On tvrdi da Rusi nemaju nikakvog razloga, da po svaku cenu potpadnu pod iste zakone kretanja civilizacije pod koje potpadaju evropski narodi, niti da veruju da je razvoj civilizacije neka blagodet, da kretanje civilizacije napred znači dobro. „Ja lično smatram razvoj civilizacije za jedno od najvećih prisilnih zala kome se povinuje jedan deo čovečanstva, a taj razvoj ne smatram za neizbežan“ (Tolstoj, 1969b: 32). Progresisti smatraju, bez ikakvih osnova i dokaza da je pitanje identičnosti opšteg blagostanja i civilizacije rešeno. Međutim, po mišljenju Tolstoja, progres blagostanja ne samo da ne potiče iz progressa civilizacije, već mu umnogome protivreči. On zaključuje da progres ne povećava blagostanje čovečanstva, i da nema nikakvog osnova da ljudi veruju u progres. Potrebno je tražiti drugo merilo za to šta je dobro a šta loše, a ne samo da se prihvata da je progres dobar a da je sve što nije progres loše. Tolstoj tako odriče kolektivni progres iz osnova i dopušta jedino mogućnost ličnog usavršavanja. Tolstoj završava rečima. „Ja neću priznati blagodet progressa dok mi je ne dokažu!“ (Tolstoj, 1969b: 36).

Zaključak

Većina ruskih pisaca 19. veka bila je zaokupljena društvenom problematikom. Kako je to zapisao Nikolaj Berđajev u knjizi *Ruska ideja*: „Ruska literatura nije bila renesansna, ona je bila prožeta boli o stradanjima čoveka i naroda i ruski genij hteo je pripasti zemlji, narodnoj stihiji“ (Berđajev, 1987: 124). Prema istom autoru, bitan ruski motiv – poricanje socijalne nejednakosti, razobličenje vladajućih klasa, borba protiv laži civilizacije, najviše dolazi do izražaja kod Lava Nikolajeviča Tolstoja.

Usmerenost Tolstojevog stvaralaštva neosporno proističe iz njegovog ranog usvajanja određenih ideja, pre svega, ideja Žan Žak Rusooa. „Tolstoj je od Rusooa primio njegov kult svega „prirodnog“, onaj podozriv i nepoverljiv odnos prema savremenosti“ (Zenkovski, 2002: 312). Još veoma rano, uvideo je laž i bezdušnost civilizacije. Početke Tolstojeve kritike nalazimo u njegovoj pripoveci „Lucern“. Socijalna problematika se u pripoveci javlja kao „tema sukoba duhovnih pretežno etičkih zahteva ličnosti sa stvarnošću koja postojano ugrožava svaki pokušaj realizovanja takvih zahteva“ (Jeremić, 2007 :101) . Putujući u inostranstvo, Tolstoj je sve više uviđao protivrečnosti civilizacije i sve dublje osećao njenu nereligioznost i izveštačenost. On otkriva kako civilizacija i progres vode blagostanju samo povlašćenih slojeva u društvu, dok za običan narod – seljake i radnike, znače potpuno suprotno. Razvoj civilizacije, prema njemu, praćen je ugnjetavanjem i eksploatacijom ogromnih masa radnog naroda i nije ni mogao da se pojavi, bez strahovite društvene nejednakosti. Zbog teških uslova u kome je živeo običan narod, kod njega se javlja snažan osećaj nemira, teskobe i kajanja. Sve jače osećao je besmisao načina života kojim živi (i on i svi tzv. „kulturni ljudi“), besmisao čisto spoljašnjeg kretanja napred. Aristokrat rođenjem, oseća svoj greh i želi raskinuti sa dotadašnjim životom. U težnji da napusti onaj svet u kome je živeo, okrenuo se ruskim seljacima i radnicima. Prema njemu, život ljudi iz viših slojeva, život u ustanovama civilizacije, lažan je i neispravan, dok je, s druge strane, ispravan i moralno vredan život radnog, običnog naroda. Tolstoj, dakle, nije dozvolio da mu pozicija i objektivne okolnosti ograniče svest i nametnu pogled na svet. On ga je sam izgradio.

Literatura:

1. Berđajev, Nikolaj (1991) *O čovekovom ropstvu i slobodi; ogled o perslonalističkoj filozofiji*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada,.
2. Berđajev, Nikolaj (1987) *Ruska ideja, Osnovni problemi ruske misli XIX i početka XX stoleća*, Beograd: Prosveta,.
3. Zenjkovski, Vasilij (1995) *Ruski mislioci i Evropa*, Podgorica: CID.
4. Zenjkovski, Vasilij (2002) *Istorija ruske filozofije*, Beograd-Podgorica: Službeni list, CID.
5. Jeremić, Ljubiša (2007) *Mala knjiga o Tolstoju*, Beograd: Izdavačko preduzeće: „Filip Višnjić“,.
6. Nikolajevič, Tolstoj, Lav (1969a) „Ispovest“ u: *Publicistički spisi*, 1855-1909. 54–127. Beograd: Prosveta-Rad.
7. Nikolajevič, Tolstoj, Lav (1969b) „Progres i definicija obrazovanja“ u: *Publicistički spisi*, 1855-1909. 7–42. Beograd: Prosveta-Rad,.
8. Nikolajevič, Tolstoj, Lav (1981) „Iz beležaka kneza D. Nehuljdova – Lucern“ u: *Tri smrti i druge pripovetke*. 7–36. Beograd: Prosveta-Rad.
9. Ranković, Milan (2009). „Lav Nikolajevič Tolstoj – radikalni kritičar društva i učitelj čovečnog življenja“ u: *Slavni ruski pisci*. 5–49. Beograd: M. Ranković,.
10. Rolan, Romen (1948) *Život Tolstojev*, Novi Sad: Matica srpska,.
11. Stojnić, Mila (1947) *Ruski pisci XIX i XX veka*. Knjiga 2. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Dragana Pešić

Tolstoy on Civilization, Progress and Human (Ill)Well-being

Abstract: This paper presents the thoughts, attitudes and actions of the famous Russian writer and a great social critic, Leo Tolstoy. Being a rich aristocrat, he experiences a feeling of unrest due to the injustice happening in the world around him. He cannot withstand his privileged position so through the conflict of his inner thoughts he seeks the justice for common working people. The paper begins with a review of Tolstoy's story "Lucerne", where he planted the seeds of doubt concerning the benefits of the civilization. The second part of the paper presents Tolstoy's struggle between the opposing principles - moral self-improvement and faith in progress. The executions in Paris and the death of his brother Nicholas were two key events that had influenced him to change his attitude toward the superstition concerning progress. The third part of this paper refers to Tolstoy's public struggle against progress through education. While searching for the adequate education for children from rural areas, he preached for the reform of education and eventually achieved the complete denial of progress. The final part of the paper presents Tolstoy's final views on the achievements of civilization and progress. His denial of progress was based on the belief that only a privileged minority benefits from progress and civilization, while the common people had no benefit from them.

Keywords: civilization, progress, fight, people, well-being

